

KERESDI BÁRÓ BETHLEN FERENCZ.

1601—1653.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

Erdély *negyedik* nemzetének, a Bethlen családnak, Erdély története minden mozzanatában kiváló szerep jutott. A Bethlenek a »transylvanismus«¹⁾ tipikus képviselői, kiket erős nemzeti érzés, politikai tehetség, tudományszeretet, személyes bátorság jellemezték,²⁾ Erdélynek »kardjokkal, pennájokkal, eszközkel, tanácsukkal sokat szolgált igaz hazafiai.«³⁾ S ha a családi hagyomány ellenére⁴⁾ az *Iktári* Bethleneket a *Bethleniek*-től külön eredetű családnak tekintjük is, a mi immár kétségbevonhatatlan,⁴⁾ s így ez utóbbiak elesnek attól a dicsőségtől, hogy családjukból való volt Erdély legnagyobb fejedelme, tagadhatatlan, hogy a Bethleni Bethleneknek Erdély közéletében betöltött szerepök így is maradandó emlékü s ez ország történetével szervesen összefüggő.

A család a *Becse-Gergely* nemzetségből származik.⁵⁾ E nemzetség tagjai a XII. századtól, oklevelekkel igazolható első ősüktől I. Anttól kezdve az ország főurai közé tartoztak, kiknek szétosztán Magyarországon egész területén nagy birtokaik voltak, Erdélyben főleg a Nagy-Szamos és Nagy-Küküllő mentén. Az előbbi területen Bethlen, az utóbbin pedig Almakerék, Keresd lett fő tartózkodó helyök. E nagy kiterjedésű birtokok azonban már I. Apa (1258—1270) közvetlen leszármazottjai: I. Gergely,

¹⁾ *Köváry László*: A millenium századában Erdélyben kihalt főúri családok stb. Erdélyi Múzeum, 1901. 72. l.

²⁾ *Zilahy Sebes András* halotti beszéde gr. Bethlen László felett. Kolozsvár, 1718.

³⁾ V. ö. pl. *Bethlen Miklós* Önéletírása, I. k. 148. l.

⁴⁾ *Karácsonyi János*: Bethlen Gábor erdélyi fejedelem ősei. Turul, XV. (1897) 49—57. ll. *Deák Farkas*: Mikola genealogiája stb. Turul, V. (1887) 68. l. *Köváry* (id. ért. Erd. Múzeum, 1901. 202. l.) mindamellett a közös eredet híve.

⁵⁾ *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. sz. közepéig, I. k. Budapest, 1900. 214. l.

II. Jakab és I. Apa unokája Gegös közt, ki különben az Almakereky család őse, 1305-ben megoszlottak.¹⁾

I. Apa unokájának III. Jánosnak (1329—1345) két fia közül III. Gergely a *Bethleni Bethlenek*, III. Apa pedig az *Apafiak* tulajdonképeni őse.²⁾ A két család ettől fogva egymástól teljesen elválík, sőt III. Gergely unokaiban maga a Bethlen család is több ágra szakad. Miklós, IV. Gergely és Antal, Bethlen várának építői,³⁾ szórványos adataink tanúsága szerint azonban a család mindinkább nagyobbodó gazdagságának alapvetői, s ők az első, Erdély közéletében szerepet vitt Bethlenek is.

IV. Gergely Zsigmond király követe volt a havasalföldi vajdához.⁴⁾ 1440-ben Erzsébet királynétól Zsigmond és Albert királyok 2000 forintnyi tartozása fejében a Beszterczéhez tartozó Demeteri, Törpény és Péntek nevű Doboka-megyei birtokokat kapja,⁵⁾ úgy látszik, kárpótlásul Radna váráért, melyet Zsigmond király neki és Miklósnak még 1437-ben zálogul leköttött.⁶⁾ 1444 körül Emekei Miklóssal székely alispán,⁷⁾ 1450-ben pedig Antal nevű testvérével mint királyi ember szerepel egy birtokügyben.⁸⁾

Antal, ki 1447 (nov. 5.) óta Apafi Miklós unokáinak, Mihály-nak és Borbálának gyámja,⁹⁾ 1449-ben megszerzi Nyirest.¹⁰⁾

¹⁾ V. ö. a mondottakra *Karácsonyi* id. m. I. 224. l. Az osztálylevél szerint *II. Gergelyé* lett Bethlen, Füge, Málom, Szászfalu, Totesd, Baromlaka, Isoutelke, Keresd és Föczentelke; *II. Jakabé* Kétely, Bőd, Apanagyfalu, Babos, Asszonylaka (a másolatban Ahzywlaka), Alsó-Oroszfalu (Karácsontelke usque Molsed), Bődön, Szászbréte; *Gegösé* Almakerék, Ujfalu és Besse, részben Belső-Szolnok és Doboka, részben Felső-Fehér vmegyében. 1769. jul. 26-án kelt másolata *Aranka Györgytől* Szolnok-Doboka-megye levéltárában. V. ö. egyébiránt *Szolnok-Doboka megye monogr.* II. 30. 89. 153. 263. 270. 280., III. 467., IV. 352., V. 106. 163. 318., VII. 42. ll.

²⁾ *Karácsonyi János* úr szives közlése.

³⁾ Albert király 1438 május 22-én Bécsben kelt okiratát gr. *Kemény József* adta ki: Új Magyar Muzeum, 1854. 47—48. ll. (Másolata, valószínűleg ugyanerről Torma József irásával, Szolnok-Doboka m. levéltárában.) Azok után, miket Keményről, az oklevélhamisítóról tudunk (Századok, 1893. 52. s köv. ll.) kételkednünk kellene a szóbanforgó okirat hitelességében is; egy regesta azonban (a gr. Bethlenek keresdi levéltárában) említést tesz egy »Bethlen csinálásáról való levél«-ről 1438-ból, Kemény oklevele tehát, legalább tartalmilag, hitelesnek vehető. Úgy értesültünk azonfelül, hogy gr. Bethlen Pál bethleni kastélyában megvan az az egykorú emléktábla, mely a bethleni vár építésére vonatkozik.

⁴⁾ Regestája a gr. Bethlenek keresdi levéltárában. (Idő nincs jelezve.)

⁵⁾ Zichy-Okmánytár, IX. 3—4. ll.

⁶⁾ Zichy-Okmánytár, VIII. 612—613. ll.

⁷⁾ Székely Oklevéltár, III. 60. l.

⁸⁾ Zichy-Okmánytár, IX. 255—256. ll.

⁹⁾ Másolatban Szolnok-Doboka megye levéltárában.

¹⁰⁾ Másolatban ugyanott.

1455-ben Szántai Miklós azzal vádolta őt, Miklós fiát Márkot, valamint Apafi Mihályt, hogy ezek a mult évben fegyveres szolgálkkal Bálványos-várához tartozó birtokai egyikére rontottak, ott száz szekér szénát gyűjtöttek s azt elvitték; Gyapol nevű birtokán pedig egy nagy nyársat állítottak fel, azzal a kijelentéssel, hogy ha Szántai szolgálinak valamelyikét elfoghatják, azt nyársra húzzák; továbbá Dobokában levő Vicze nevű birtokáról ekéket s ökröket hajtottak el, erdeit vágták. Ekéit és ökreit később visszaadták ugyan neki, de így is mintegy 1700 frt kára van. A vajda a vizsgálatot elrendelte ugyan, de a per lefolyásáról tudomásunk nincsen.¹⁾

IV. János családját fiai közül Miklós és Antal folytatják.

IV. Gergely leszármazóiról nincsenek adataink.

I. *Miklós ága.* Miklós (megh. 1448 előtt) fia *Márk*; ugyanaz, kit Szántai Miklós Bethlen Antallal együtt 1455-ben hatalmaskodással vádolt; 1456 derekán még pereskednek.²⁾ Egyike volt azoknak, kik 1457-ben Iklódi Bekét arra bírták, hogy Bálványos várát Rozgonyi Osvátnak át ne adja, mire V. László király Márkot jószágelkobzással fenyegeti.³⁾ 1473 elején még él.⁴⁾ Ez évek valamelyikében Mátyás király előtt Antallal együtt arról vádolta a dézsieket, hogy ezek az ő általok épített malomgátat lerombolni akarják olyan ürügy alatt, hogy az a gát akadályul van a sószállításban.⁵⁾ Fiai közül Bernátnak és Lestárnak⁶⁾ leszármazóit nem ismerjük; családját Miklós tartja fen. Ez utóbbi igen tevékeny ember, ki nagy gondot fordít vagyona gyarapítására. 1494-ben pl. testvérétől Bernáttól megszerzi egresi, fügei, karácsontelki, omlásalji, árpástói, málomi, bódi, felső- és alsó-borgói és boncznyiresi birtokrészeit; ⁷⁾ a következő évben pedig Losonczy Dessewffy János és Imre megegyezéséből arra vállalkozik, hogy Csicsó-várát néhány tartozékával nekik visszaszerzi, ha az ő anyját, Bánfi Annát megillető negyedet kiadják.⁸⁾ Úgy látszik, vagyonszerzési törekvései okozzák azt, hogy Márk családjá, valamint Antal fia Gergely ivadékai közt egyenetlenségek s perlekedések támadnak. 1492-ben Gergely

¹⁾ Másolatban Szolnok-Doboka megye levéltárában.

²⁾ 1456 máj. 5-én kelt okiratban. Másolatban u. o.

³⁾ Másolatban Szolnok-Doboka megye levéltárában. Szereplésének kisebb jelentőségű nyomai: Teleki-Oklevéltár, II. 79, 83, 412. lí.

⁴⁾ 1472 decz. 31-én a kolozsmonostori konventtól kiállított okirat szerint, melyben többek között Márk is protestál a váradi püspöknek Bálványos várát illető birtoklási joga ellen. Másolatban u. o.

⁵⁾ Regestája a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.

⁶⁾ 1472 decz. 31-én kelt fent idézett okiratban.

⁷⁾ Másolatban Szolnok-Doboka megye levéltárában.

⁸⁾ Másolatban ugyanott.

gyermekai a kolozsmonostori konvent előtt tiltakoznak, hogy Miklós Bódön halastavat ne építsen,¹⁾ annál is inkább, mivel csak a megelőző esztendőben egyeztek meg a bódi halastavak felosztására vonatkozólag épen a konvent előtt.²⁾ Tiltakozásukat Miklós figyelembe nem vévén, 1495-ben az ő távollétében Gergely fiai: Balázs, Elek és János, jobbágyaikkal a halakat kifogatták és eladták.³⁾ Ez az ellenségeskedés köztük még évek multán is fennállott,⁴⁾ mintha hagyományossá vált volna. Miklós 1509-ben gyalui várnagy,⁵⁾ 1510-ben II. Ulászlótól adományképen a Kolozs megyében fekvő Szentpéter, Szentgyörgy, Erőse és Szentmárton, s a Torda megyében lévő Rücs és Néma nevű birtokokat kapja.⁶⁾ 1520 körül halt el.⁷⁾ Pecsetjét, melyen címerük van, ismerjük.⁸⁾

Három fia volt: *Vitális*, ki azonban, úgy látszik, még fiatal korában elhalt; legalább 1503 után többé nem találunk említést róla.⁹⁾ Továbbá *János* és *Farkas*.¹⁰⁾ Az előbbiről jelentéktelen adataink vannak, Farkas ellenben szerepet visz Erdély történetében. Nagy birtokai Erdély első földesurai közé emelik;¹¹⁾ nagy része van Maylád István vajda megbuktatásában; az 1540 márcz. 9-én Marosvásárhelyt tartott országgyűlésen Bethlen Farkas, akkor Erdély főkapitánya, fedezte fel a rendek előtt

¹⁾ Másolatban ugyanott.

²⁾ 1491 júl. 19-én kelt osztálylevelél másolata Szolnok-Doboka megye levéltárában.

³⁾ Miklósnak 1505-ből való panaszlevelében. Másolatban u. o.

⁴⁾ 1502-ben pl. Bethlen Balázs szolgálival megöleti a Miklós fügei birtokán lakó Kenéz Mihály nevű szabad nemest. Az 1505-iki panaszlevelében. Másolatban u. o.

⁵⁾ Másolatban u. o.

⁶⁾ Másolatban u. o.

⁷⁾ 1521-ben »Margareta relicta Nicolai de Bethlen« fordul elő. (Másolatban u. o.) 1518-ból pedig ismerjük Miklós panaszlevelét a Tötöriek ellen. (Másolatban u. o.) Egyéb adatok róla: Teleki-Oklt. II. 224. 256. ll. Székely Oklt. I. 238. és III. 188. l. — *Berger*: Urkundenregesten, 567. sz. — Történelmi Tár, 1891. 114. l. 1893. 99—101. ll. 1897. 152. l. 1898. 740. s köv. ll. s egyebütt.

⁸⁾ Teleki-Oklevéltár, II. 266. l.

⁹⁾ Másolatban Szolnok-Doboka megye levéltárában.

¹⁰⁾ Teleki-Oklevéltár, II. 436. l. Történelmi Tár, 1897. 740—742. ll.

¹¹⁾ Testvérével Jánossal együtt *Doboka megyében* egész birtokaik: Kecset és Szentmiklós; részirtokaik: Vajdaháza, Füzes, Felsőtök, Kékes, Bozzas, Kétely, Sárvár, Encs; *Belső-Szolnok vármegyében* egész birtokaik: Kéményes, Alsógyékényes, Kodor; részirtokaik: Mánya, Törpény, Körtvélyes, Semesnye, Fodorháza, Oroszmező, Igricz, Salgó (valószínűleg Galgó helyett), Tótfalu, Péntek, Felsőgyékényes, Szilágytő, Kozárvár, Árpástó, Bööd, Málom, Egres, Fige, Alsókarácsontelke, Omlásalja, Bethlen. (1511-ből való feljegyzés másolata Szolnok-Doboka megye levéltárában.)

Mayládnak az erdélyi fejedelemségre való törekvéseit, s leleplezései oly nagy visszatetszést szültek, hogy a vajda az országgyűlésen meg sem jelent.¹⁾ 1542-ben (márcz. 29.) a tordai országgyűlés helytartói tanácsossá választja s azok közé jelöli, kiknek feladatuk volt Izabella királynénak kísérete.²⁾ 1548-ban az országgyűlés a kincstartó mellé minden nemzetből négy egyént rendelt, hogy ezeket követekként, vagy más ügyekben alkalmazhassa; a magyarok közül választottak egyike Bethlen Farkas is.³⁾ Miként atyja, úgy ő sem élt jó viszonyban Gergely leszármazóival, kik 1549-ben tiltakoznak az ellen, hogy Farkas a bethleni birtokon várat építsen s a Nagy-Szamos folyón malmot emeljen.⁴⁾ 1553 körül még élt. Tinódi Sebestyén ugyanis ez év vége felé járt Bonyhán Bethlen Farkasnál; itt írta költeményét »az udvarbírákról és kulcsárokról.«⁵⁾ Farkas leszármazóiról mit sem tudunk.

II. *Antal ága.* Antalnak egy fiát ismerjük, V. *Gergelyt*, főleg azokból a viszálykodásokból, melyek, mint említettük, Miklós ágával birtokügyek miatt 1492 óta folytak. 1448-ban találjuk először felemlítve, midőn a konvent előtt tiltakozik a borgói birtoknak a besztérceiek részéről történt erőszakos elfoglalása ellen.⁶⁾ Különben nem lehetett jó gazda; 1487-ben boncnyiresi birtokrészét 25 arany frtért, valamint talán ugyanez időtájt árpástói birtokát is 40 arany frtért Bethlen Miklósnak zálogosítja el,⁷⁾ úgy hogy egyik fia János, 1492-ben a kolozsmonostori konvent előtt volt kénytelen tiltakozni az ellen, hogy atyja egy kis szigetet akar eladni Bethlen Miklósnak.⁸⁾ Felesége Somkereki Erdélyi István leánya Jutka volt,⁹⁾ kitől négy leánya: Katalin (Nagyeskülliő Eördög Simonné),¹⁰⁾ Klára, Zsófia és Jusztina, s három fia: Balázs, Elek és János származtak.¹¹⁾ Gergely 1501 előtt halt el.¹²⁾

¹⁾ *Mayláth Béla*: Maylád István élete, 77. l.

²⁾ Erd. Orszgy. Eml. I. 85—86. ll.

³⁾ Erd. Orszgy. Eml. I. 238. l.

⁴⁾ Másolatban Szolnok-Doboka megye levéltárában.

⁵⁾ »Kis-Köküllő mellett Bethlen Farkasnak

Bonyhai házánál megiratának,

Mert versszörczésében Sebők deáknak

Nem úr hírével bődös bort adának.« Régi magyar költők tára, III. k. 317. l.

⁶⁾ Másolatban Szolnok-Doboka megye levéltárában.

⁷⁾ Ugyanott. Ez utóbbit Bethlen Miklós csak 1501-ben engedte vissza Eleknek, Gergely fiának. (Másolatban ugyanott.)

⁸⁾ Másolatban ugyanott.

⁹⁾ Teleki-Oklevéltár, II. 133. l.

¹⁰⁾ 1518-ból való okiratban. (Másolata Szolnok-Doboka megye levéltárában.)

¹¹⁾ Másolatban ugyanott.

¹²⁾ Ekkor találjuk először felemlítve »néhai«-ként.

Fiai közül *János*, a legfiatalabbik, még 1525 előtt elhalt;¹⁾ úgy látszik, még családot sem alapított; *Balázs* és *Elek* ellenben a máig is virágzó Bethlenek őseivé lettek.

A) *Balázs ága*. Balázs először a Bethlen Miklóssal folytatott s már ismertetett birtokegyezkedésekben tűnik fel; ő szerzi meg családjának Nyiresi Mihály nyiresi birtokának harmadrészét, melybe a vajda 1509-ben beiktattatja.²⁾ 1511-ben királyi komornyik (cubicularius);³⁾ 1518-ban testvéreivel mint királyi ember szerepel egy birtokügyben.⁴⁾ János testvérenek halálával ennek birtokai reá s Elek testvéreére szállottak az 1525-iki osztzkodás alkalmával.⁵⁾ Fia *Búni Gergely*. Közéleti szerepléséről semmi bizonyosat nem tudunk. Lehet, hogy ő az a Bethlen Gergely, ki a János Zsigmond és Miksa közt folyó ellenségeskedések alkalmával, 1565-ben, János Zsigmond megbízásából vezetője egy lovas csapat élén Hasszán temesvári pasának,⁶⁾ s a kit 1571-ben, midőn az erdélyi fejedelem követeként a pasánál tartózkodott, ez állítólag megöletett.⁷⁾ Egyike azoknak, kik 1549-ben Bethlen Farkast a vár- és malomépítéstől eltiltják.⁸⁾ Két fia volt: *György* és *János*, kik 1584-ben Keresdi Bethlen György fiaival: Miklóssal, Ferenczcel és Mihálylyal egyetértően, Apanagyfalvi Apafi István fejedelmi tanácsossal, Apafi Miklóssal és Imrével magszakadás esetén érvénybe lépő kölcsönös örökösödési szerződést kötnek.⁹⁾ Györgyről, kiről Bethlen Miklós feljegyzi, hogy »nagy erős iható ember,¹⁰⁾ valamint hasonló nevű fiáról egyébiránt tudásunk alig van. Ez utóbbi 1636-ban halt el 42 éves korában. Keresden temették el ugyanazon év febr. 13-án; unitárius volt,¹¹⁾ miként maga az egész család is.

¹⁾ Ebből az évből való az osztálylevél Elek és Balázs közt János birtokai felett. (Másolatban Szolnok-Doboka megye levéltárában.)

²⁾ Másolatban ugyanott.

³⁾ Teleki-Oklevéltár, III. 371—372. ll. Olv. egyébként Teleki-Oklevéltár, II. 265. 275. s köv. ll.

⁴⁾ Másolatban Szolnok-Doboka megye levéltárában.

⁵⁾ Erd. Orszgy. Eml. II. 246—247. ll. Megjegyzendő, hogy *Nagy Iván* (Magy. csal. II. 73. l.) az Iktári III. Domokos fiának II. Gergelynek tulajdonítja mindezt; nem lehetetlen. Állításunkat ezért jeleztük feltételesnek.

⁷⁾ Erd. Orszgy. Eml. II. 274. l. 2. jegyz. Ha ez az esemény tényleg megtörtént, úgy bizonyára az előbbi évek valamelyikében történetelt meg, a mennyiben 1569 jul. 23-án kelt egyik okiratban már Bethlen Gergely özvegyéről van szó. (Másolatban Szolnok-Doboka megye levéltárában.)

⁸⁾ Másolatban Szolnok-Doboka megye levéltárában.

⁹⁾ Hiteles másolata 1756-ból a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.

¹⁰⁾ 1709 jul. 21-én kelt levelében. Közölve: Irodalomtört. Közlemények, 1906. 83. l.

¹¹⁾ *Szilágyi S.* Levelek és okiratok stb. 342. l. — *Benczédi Gergely*: Unitárius halottak stb. Keresztény Magvető, 1886. 155. l. — *Haller Gábor* naplója. (Erd. tört. adat. IV. 31. l.)

Bethlen Miklós azt írja róla, hogy »egy veder bort sokszor ivott meg egy ebéden.«¹⁾ Fiában Mihályban (szül. 1620), ki 1644-től kezdve I. Rákóczy György szolgálatában állott²⁾ s 1646-tól fogva 1656 febr. 19-én bekövetkezett haláláig³⁾ Fejér megye főispánja volt,⁴⁾ György családjá kihalt s ez ágat János és utódai tartották fen. Mihály keresdi birtokát a memoire-író Bethlen Miklós örökölte.⁵⁾ *János*, ki Bethlen Miklós tanúsága szerint »örökké ivott«,⁶⁾ az említett Apafi-féle kölcsönös örökösödési szerződés egyik szerzője; érdemes felemlíteni, hogy néhány évvel azelőtt épen az Apafiak tiltották el Jánost bethleni részök elidegenítésétől.⁷⁾ 1590 előtt halt el,⁸⁾ egy fiat hagyván maga után, *Farkast*; leányát Sárát, Károlyi István udvari kapitány vette nőül.⁹⁾ *Farkas* egyike a család legkiválóbb tagjainak; részt vesz azon követségben, mely 1576-ban Báthory István megválasztott lengyel királyt Lengyelországba kísérte,¹⁰⁾ s abban is, mely Bethlen Gábor vezetése alatt 1603-ban Belgrádba ment török segítséget kérni.¹¹⁾ Bocskay megbízásából 1605-ben is követ volt a császári biztosokhoz.¹²⁾ 1603-tól Szamosújvár kapitánya.¹³⁾ Magasabb tisztségekre is emelkedett: erdélyi főgenerális, tanácsúr, fő-arendator és 1608-tól Küküllő megye főispánja volt,¹⁴⁾ kinek vitézségét a csatákban kapott tizenhét sebhelye mutatta. Állítólag »egy istentelen úr« 58 éves korában 1616-ban megmérgezte.¹⁵⁾ Feleségétől Kemény Annától csak egyetlen fia, *János* született, a kiváló történetíró és erdélyi államférfi,¹⁶⁾ ez ág további folytatója.

¹⁾ *Önéletírása*, I. 186. l.

²⁾ *Szilágyi S.* A két Rákóczi családi levelezése, 297. l.

³⁾ Temetési meghívója szerint. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levélt.) *Lázár* (Erd. főisp. 15. l.) tudósítása e szerint igazítandó ki.

⁴⁾ *Lázár*: Erdély főispánjai stb. 15. l.

⁵⁾ *Önéletírása*, I. k. 242. l.

⁶⁾ *Önéletírása*, I. k. 185. l.

⁷⁾ Szolnok-Doboka megye monographiája, II. k. 158. l.

⁸⁾ 1590-ben kelt okiratban »néhai«-ként említetik. (Másolatban Szolnok-Doboka megye levéltárában.)

⁹⁾ Másolatban ugyanott.

¹⁰⁾ Erd. Orszgy. Eml. III. k. 4. l.

¹¹⁾ *Bethlen Farkas*: Hist. lib. XII. V. 404. l.

¹²⁾ *Bethlen Farkas*: Hist. lib. XIV. VI. 231. l.

¹³⁾ 1603 máj. 17-én kelt okiratban. (Másolata Szolnok-Doboka megye levéltárában.) *Lázár* (id. m. 79. l.) szerint az 1607-ik év második felében Rákóczi Zsigmond alatt; a mi tehát tévedés.

¹⁴⁾ *Bethlen Miklós Önéletírása*, I. k. 145. l. Erd. Orszgy. Eml. III. 88. és 91. ll.

¹⁵⁾ *Bethlen Miklós Önéletírása* u. o.

¹⁶⁾ *Életrajzát Szinnyei*: Magyar írók, I. 1021—22. ll. Ugyanott az irodalom is. *Lázár*: Erdély főispánjai, 18—20. ll. és 86—89. ll.

B) *Elek ága.* Elek is, miként Balázs, azokban a birtok-egyezkedésekben szerepel, melyekről fentebb már megemlékeztünk. 1518-ban királyi ember.¹⁾ 1523-ban megszerzi a szászármai várat,²⁾ 1526-ban pedig Törpényt.³⁾ Ugyanezen évben mint erdélyi alvajdát említik.⁴⁾ 1549-ben még élt.⁵⁾ Feleségétől, ki Zilahi Sebes András szerint Bánffy Drusianna volt, három fia született: *György*, ki ez ágat tovább fentartotta, *Ferencz* és *Mihály*. Ferenczről, ki királyi főasztalnok volt,⁶⁾ mindössze annyit tudunk, hogy 1572-ben Stiriában halt el; odavaló nő volt a felesége, nagy vagyont szerzett, gyermeke azonban nem maradt.⁷⁾ Gyermeektelenül halt el Mihály is, még 1570 előtt. 1553-ban végrendelkezett.⁸⁾ Felesége Sarmasági Ilona, Apafi Farkas özvegye volt.⁹⁾ *György*, ki mint említettük, Elek ágának fentartója, *keresdi* vagy *idősebb* (nagy) jelzővel van emlékeinkben megnevezve, megkülönböztetésül a Balázs ágabeli Búni Gergely fiától Györgytől. 1549-ben testvérével Mihálylyal tiltakozik, hogy a Miklós ágabeli Farkas bethleni birtokukon várat ne emeljen s a Nagy-Szamos folyón malmot ne építsen.¹⁰⁾ Részt vesz a Balassa Menyhért-féle mozgalmakban (1562), melyek tudvalevőleg arra irányultak, hogy Erdély I. Ferdinánd birtokába jusson, kezdetben János Zsigmond mellett, utóbb azonban, a hadai útközet hatása alatt, mint Balassa párthíve.¹¹⁾ 1559-től fogva egyébiránt Izabella tanácsosa. »En azt mondom, — írta neki ez alkalomból Harinnai Farkas — hogy ő felségeket olyra tanácsozzátok, ki országunk javára legyen, mert ha valami veszedelem történendik, mind tü, kik tanácsok vagytok, lesztek az oka.«¹²⁾ 1578 előtt halt el.¹³⁾ Első felesége Sükösi Anna,¹⁴⁾

¹⁾ Teleki-Oklevéltár, II. 371—372. ll.

²⁾ Másolatban Szolnok-Doboka megye levéltárában.

³⁾ Regestája a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.

⁴⁾ Regestája ugyanott. 1528-ból (decz. 15-én kelt) egy okiratban is. Tört. Tár, 1898. 157. l.

⁵⁾ Regestája ugyanott.

⁶⁾ I. Ferdinánd 1545 febr. 14-én (Prága) Izabellához írt levele szerint. Tört. Lapok, II. 1220—21. ll.

⁷⁾ Harinnai Farkas levele Bethlen Györgyhez 1572-ből. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁸⁾ Regestája a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.

⁹⁾ János Zsigmond 1570 ápr. 21-én kelt okiratában. (Másolatban Szolnok-Doboka megye levéltárában.)

¹⁰⁾ Másolatban ugyanott.

¹¹⁾ Erd. Orszgy. Éml. II. 147. l.

¹²⁾ Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.

¹³⁾ Apafi Gergely 1578 ápr. körül írt levelében róla már mint »néhai«-ról van szó. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

¹⁴⁾ Egy ezt bizonyító okirat regestájából (a gr. Bethlenek keresdi levéltárában), melyből kiviláglik, hogy Sükösi Anna előbb Béli Ferenczné volt.

a második pedig Károlyi Klára.¹⁾ Három fia: Miklós, Ferencz és Mihály közül a két utóbbi magtalanul halt el. *Ferencz* 1585 körül perlekedik Búni Bethlen Gergely fiával Györggyel, valami birtokelfoglalás miatt.²⁾ Báthory Zsigmondnak a török ellen indított hadjárataiban 1594-ben szerepel.³⁾ 1601-ben betegeskedik⁴⁾ s ugyanazon évben el is hal.⁵⁾ *Mihály* a Székely Mózes-féle mozgalmakban tűnik fel; úgy látszik, egyelőre barátságos viszonyban volt Bastával; erre mutat az, hogy sógorát, Bornemisza Boldizsár idősebb fiát, Bastának Segesvárott bemutatni akarta.⁶⁾ További életéről mit sem tudunk, elhalálkozásának éve is ismeretlen előttünk. Az ág további fentartója *Miklós*, szintén a Székely Mózes-féle mozgalmak részese; ⁷⁾ a mint egyik leveléből kitűnik, a goroszlói csatába is készülődött Báthory Zsigmond pártján.⁸⁾ Ugyanekkor családot is alapított. Felesége Gelenczei Mihálcz Kata, Mihálcz Miklós leánya volt, kitől 1601 vége felé született *Ferencz*.⁹⁾

II.

Báthory Zsigmondnak 1598 tavaszán az erdélyi fejedelemségről történt lemondása Erdély története egyik legszomorúbb korszakának kezdetét jelenti. A virágzásnak indult fejedelemség idegen kalandorok, ellenséges indulatú császári zsoldosok zsákmánya lett, kik Erdélyt egy lelki beteg király nevében, a törvény és jog álarca alatt, a bukás szélére juttatták. Mihály vajda és Basta zsoldosai, a sorsába beletörődni nem tudó szerencsétlen Báthory Zsigmondnak régi fejedelemsége elnyerése

¹⁾ Levezése a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.

²⁾ Regestája a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.

³⁾ 1594 júl. 20-án a keresztesi táborból írt levele anyjához. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁴⁾ 1601 ápr. 8-án Keresdről anyjához írt levél. (Eredetije u. o.)

⁵⁾ *Apor Péter*: Syntagma mortuorum. (*Szádeczky*: Apor Péter verses művei stb. I. 127. l.)

⁶⁾ 1601 decz. 20-án Toldi István fejedelmi tanácsoshoz írt levele. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁷⁾ Feleségéhez Mihálcz Katához írt levélben. (Eredetije ugyanott.)

⁸⁾ Levele a készülődésekről Bethlen Mihályhoz. (Eredetije ugyanott.)

⁹⁾ Bethlen Ferencz 1653 jun. 15-én halt meg (*Hidvégi Nemes János* naplója. Tört. Tár, 1902. 242. l.) és pedig *Bethlen Miklós* szerint (Onéleltírása, I. 186. l. s egyik 1709 júl. 28-án gr. Bethlen Lászlóhoz írt levelében. Irodalomtört. Közl. 1906. 83. l.) 52 éves korában. Születése éve e szerint 1601. Ezt látszik megerősíteni Ferencz atyjának Miklósnak 1602-ben (közelebbi kelet nélkül) írt egyik levele is, mely szerint Ferencz »kicsin volt akkor, dajka tartotta.« A levél, melyben említés van téve hordók készíttetéséről a szüretre, július-augusztusból való lehet. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

érdekében ismételten kudarczczal végződő kísérletei, s végül Székely Mózes fejedelemségében a kétségbeesett önvédelem, a vérig zaklatott erdélyieket meddő polgárháborúkba sodorták, melyekből megfogyva és megtörve került ki a magyarság.

És mintha maga a végzet is Erdély ellen fordult volna. Kiütött a pestis, mely ezrenként szedte áldozatait,¹⁾ s a mindennél borzalmasabb éhínség. Az emberhús-evés nem volt ritka, sőt a kivégzettek hulláit sem kímélték. »Szülők gyermekeiket s a gyermekek szüleit ették meg«, mint a krónikások felemlítik.²⁾ A kiéhezett, koldussá vált vidéki lakosság a könnyebb megélhetés reményében százanként tódult a városokba, pedig a városi polgárság a hihetetlen drágaság s a rajta élőködő idegen katonaság zaklatásai miatt alig tengődött. Valóban Thukydides tollára méltó korszak! A szerencsétlen országban, miként Athénben a peloponnesosi háború első szakában, a pestis kiütésekor, minden rend felbomlott; a testi és lelki sanyarúságok, a természeti csapások, a bizonytalan és vigasztalan jövő, s mindezek nyomában az erkölcsi elvadás és elfásult közönyösség az imént még tekintélyes fejedelemség sorsát szánandóvá tették. Bocskay sikeres felkelése nélkül Erdély bizonyára elbukott volna.

Bethlen Ferencz gyermekségének első éveire a szomorú időre esnek s ez évek nem mentek a küzdelmekről. Bún, a Küküllő-völgyében Segesvár közelében fekvő családi birtok, épen a hadak útjában feküdvén, Bethlen Miklós nem tarthatta azt elég biztosnak övéi számára s ezért feleségét az alig néhány hónapos Ferenczczel Brassóba küldötte, hogy ott várják be az események lezajlását. A kis család tehát kétfelé szakadt; a fiatal asszony kis fiával idegen városban, kétségess megélhetési viszonyok között, aggodalommal várja a harctérről jövő tudósításokat s ura leveleit, kinek viszont minden gondolata családjánál időzik. »Hogy itt benn az bölcsőjét látom az házba az édes kis magzatomnak, csak meg nem hasad az szívem érette, oly nehéz«, — írja feleségének. »Én az én kegyelmes Istenemnek szent gondviselése alá ajánlottalak édes szerelmes Katám, mind az édes kis mórémmal együtt; őrizzen, oltalmazzon meg bennetek betegségtől és minden veszedelemtől.«³⁾

¹⁾ *Kraus* (Tractatus rer. Transsylv. Ad a. 1603. *Kemény*: Fundgruben, I. 191.) szerint egyedül Segesvárott 2000-en haltak el. Besztercze 1600—1603-ig éhínség és pestis következtében, körülbelül 13,000 embert vesztett. (*Kramer*: Beiträge zur Geschichte der Stadt Bistritz. Archiv, XII. 336. s köv. ll.)

²⁾ *Kraus* id. m. 192. l. és *Szamosközy* tudósítása. (Hunyad-megyei tört. és régészeti társ. Évkönyve, XIII. 104. l.)

³⁾ 1602-ben (közelebbi kelet nélkül) írt levelében. (Eredetije a gr. Bethlenek keresi levéltárában.)

Bocskay fejedelemségével a kimerült országra a béke áldásos napjai következtek; a rend és nyugalom helyreállott. Bethlen Miklósné is hazatérhetett Búnra, hogy egyetlen gyermeke felnevelésére szentelje — úgy látszik — özvegysége napjait.¹⁾ A kis Ferencz anyai gondviselés alatt nevelkedett mindaddig, míg a szükséges ismeretek elsajátítása végett, a kor szokása szerint, valamely collegiumot kellett felkeresnie; választása az unitáriusok kolozsvári főiskolájára esett, mely a Basta-korszak alatt szenvedett csapásokból épülni kezdett. Itt végezte be tanulmányait, sőt egy »szavahihető író« tanúsága szerint, bizonyára kedvtelésből, a tanítással is megpróbálkozott.²⁾ Természetes, hogy ez rövid ideig tarthatott. Bárminő nemes céljai vannak is a tanításnak s bármilyen megtiszteltetésben volt is részök e, hivatás képviselőinek épen Erdélyben, egy nagy tekintélyű nemesi család sarjának, kinek valamennyi őse Erdély közéletében s a harczmezőn tűnt ki, más téren kellett keresnie az érvényesülést. A fejedelmi udvarban való szolgálat, melyet egyébiránt a nevelés befejezésének tartottak, volt a lépcső azok számára, kik a közéleti pályán emelkedni akartak; Bethlen Ferencz is oda törekedett.

Ismeretes, hogy Erdélyben egy-egy új családnak a fejedelmi székbe jutása alkalmúl szolgált az új dynastiával rokonságban álló családok felemelkedésére. Így történt ez Bethlen Gábor fejedelemsége alatt is. Az indító ok bizonyára az volt, hogy »oly időben, midőn az árulás mindenfelől és száz alakban leskelődik a trón körül, a fejedelemnek szüksége van hű, megbízható férfiakra, kiket elsősorban saját vérei közt kell keresnie.«³⁾ Ezért teszi meg testvérét Istvánt Erdély kormányzójává s ezért fordít kiváló gondot testvére fainak, ifj. Bethlen Istvánnak a »kis gróf«-nak, és Péternek iskoláztatására, kiknek nagyobb szerepkört szánt fejedelemsége politikai életében. Nemzetségéhez való szeretete irányítja figyelmét a bethleni Bethlenekre is, kiket udvari historikusának, Bőjthinek munkája alapján ő is, miként ettől fogva csaknem mindenki, első-

¹⁾ Bethlen Miklósról idézett levelén kívül semmi egyéb adat nem maradt ránk; valószínűnek tartjuk, hogy Székely Mózes oldalán, kit tudvalevőleg főleg az unitárius nemesség pártolt, esett el.

²⁾ »Fide dignus autor annotavit in suo diario, hunc Franciscum Bethlen in schola Claudiopolitana unitariorum professoris munus peregrisse.« *Kénosi Tóser János* : Biblioth. SS. Transylv. Unitariorum, 52. l. (Kézirat a kolozsvári unitárius collegium könyvtárában.) *Aranyosrákosi Székely Sándor* szerint »önvonzalmát követve az ottani unitárius főiskolában történeteket tanított.« Unitária vall. tört. 113. l.

³⁾ *Acsády* : Bethlen Gábor udvara, 235. l. (Gindely : Bethlen Gábor életrajza.)

sorban természetesen a Bethleni Bethlenek, ¹⁾ az Iktáriakkal közös eredetűeknek tartott. E család különben is tekintélyes szerepet vitt Erdély történetében, sőt mint láttuk, egyik tagja Farkas († 1616-ban) éppen Bethlen Gáborral karöltve működött közre a Basta-korszak megbuktatásában. Ezért mondhatta a fejedelem Bethlen Farkas fiáról Jánosról, hogy »ha az egy testvér-öccsének, Bethlen Istvánnak fiai nem volnának, fiává fogadná« ;²⁾ s lehet, hogy az erdélyi politikai életben a Bethleneknek szánt nagyobb szerepkör készítette őt arra is, hogy az alig 14 éves Bethlen Jánost Bethlen Péter kíséretében, magasabb műveltség megszerzése végett 1626-ban a leydeni egyetemre küldje.³⁾

A Bethleni Bethlenek közül ez időtájt csak ketten: a Balázs ágabeli György († 1626) és Ferencz voltak férfikorban; természetes tehát, hogy a fejedelmi udvarnál mindketten szíves fogadtatásra találtak. Míg azonban György magára semmiféle hivatalt nem vállalt, Ferencz éppen ezen az úton vélte feltalálni boldogulását. 1625 körül már fejedelmi főasztalnok (magister dapiferorum),⁴⁾ s ettől az időtől kezdve, Bethlen Gábor halála után is, a fejedelmi udvartartás változatos, de felelősségteljes intézésében állandóan szerepet visz, sőt bizalmi állásából következőleg a közéleti és diplomáciai téren is bőséges alkalma nyílik tehetsége és tevékenysége érvényesítésére. A fejedelmi udvarban ismerte meg Szentlászlói Kamuthy Farkas tanácsosnak, Torda megye főispánjának s Udvarhelyszék főkapitányának leányát *Zsuzsannát*, a kit 1627 máj. 20-án nőül is vett.⁵⁾ Az esküvő a Bethlenek ősi várában, a vadregényes fekvésű Keresden folyt le, melyet Bethlen Ferencz ettől kezdve állandó tartózkodása helyéül választott.

Bethlen Gábor halálával Erdély ismét válságos viszonyok közé jutott. A fejedelemség Bethlen akaratából, melyet a rendek és a porta hozzájárulása is szentesített, feleségére, Brandenburgi Katalinra szállott, ki azonban méltatlan utódnak bizo-

¹⁾ Pl. *Bethlen Miklós* Önéletírása, I. k. 148. l.

²⁾ *Bethlen Miklós* Önéletírása, I. k. 143. l.

³⁾ Album studiosorum Academiae Lugduno-Batavae. Haga, 1875. col. 174. *Haller Gábor* naplója. (Erd. tört. ad. IV. 5. l.) Történelmi Tár, 1899. 99. l.

⁴⁾ *Szilvási András* 1625-iki kolozsvári kalendáriuma többek között »Bethlen Ferencz uramnak, ő felsége Fő Asztalnokának« van ajánlva. *Kanyaró F.* Néhány szó régi naptárainkról. Magyar Könyvszemle, 1897. 182. l. *Nagy János*: Hidvégi Mikó Ferencz életrajza. Keresztény Magvető, 1875. 99. l. jegyzet.

⁵⁾ A havasalföldi vajda 1627 ápr. 26-án kelt levele. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.) Megjegyzendő, hogy Kamuthy Farkas éppen az előző évben halt el. (Ugyanezen okiratban, és *Lázár*: Erdély főispánjai, 118. l.)

nyult. Nyelvében, szokásaiban, érzelmeiben idegen lévén, az erdélyiek szeretetét sohasem tudta, sőt nem is akarta megnyerni. A felekezeti és személyi ellentétek kiélesedése, a fejedelemszöveg épen nem kifogástalan magán élete, lappangó, majd nyílt ellenségeskedése Bethlen Istvánnal a kormányzóval, s mindezekkel kapcsolatosan pártalakulások és pártküzdelmek, alkalmul szolgáltak idegen beavatkozásokra.¹⁾ Az erdélyi rendek pedig, okulva a multak szenvedésein, épen ezt akarták elkerülni. Katalint tehát lemondásra kényszerítik (1630. szept. 28-án),²⁾ de ugyanez a sors éri a fejedelemmé megválasztott ingadozó Bethlen Istvánt is, ki a hatalmas Rákóczy Györggyel nem vehetvén föl a küzdelmet, a topai egyezség értelmében³⁾ Rákóczy javára lemondott.

A választás kétségkívül szerencsés volt. I. Rákóczy György méltó utóda volt Bethlen Gábornak, kinek minden intézkedését tiszteletben tartotta s politikájában is követni kívánta. Kiválóan ügyelt arra, hogy uralkodása ne rendszerváltoztatás, hanem a réginek természetes folytatása legyen; fejedelemsége kezdetétől fogva iparkodik beleilleszkedni Erdély sajtáságos politikai és társadalmi életébe, s valóban uralkodása a »transylvanizmus« teljes megerősödését jelenti. Alkalmazkodásával az erdélyi viszonyokhoz, s tapintatosságával, melylyel a közelmult zavarai közben felmerült egyéni és felekezeti sérelmeket kiegyenlítette, még azokat is a maga részére nyerte, kik megválasztásában a magyarországiak túlsúlyától s az erdélyiek háttérbe szorításától félték. A Bethlen Gábortól nevelt diplomatáknak, valamint azoknak a főnemeseknek, kiknek előde hivatalok és méltóságok adományozásával Erdély közéletében tehetségüknek megfelelő nagyobb szerepkört akart juttatni, Rákóczy is hasznukat vehette; az állapotot tehát e tekintetben is érintetlenül hagyta. Ez magyarázza meg azt, hogy trónja biztosításáért folytatott későbbi küzdelmeiben, főleg Bethlen István 1636-iki támadása alkalmával, épen azok legbuzgóbb hívei, kik az imént lezajlott fejedelemválasztási mozgalmak alatt különböző tekintetekből Bethlen István köré csoportosultak s a kik közül egyeseket esküvel erősített valóságos véd- és dacz-szövetség fűzött hozzája.⁴⁾

¹⁾ *Kemény János* Önéletrása, 160. s köv. ll.

²⁾ Erd. Orszgy. Eml. IX. 50. l.

³⁾ Hitelesített másolata a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.

⁴⁾ Ez a szövetség Bethlen István, Kornis Zsigmond, Kovacsóczy István, Haller István, Apafi György, Kassai István, Göcz Kálmán, Zólyomi Dávid, Macskási Ferencz, Borsai Nagy Pál, Cserényi Farkas, Keresztési Pál, Mikó Ferencz és Kapi András közt 1630 aug. 9-én Gyulafehérvárt kötött. (Egykorú másolata a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

Ezek közé tartozott Bethlen Ferencz is. Előbb Bethlen István híve,¹⁾ mint a kihez képzelt rokonsági kötelékek fűzték; de midőn nyilvánvalóvá lett, hogy az új fejedelem határozatlansága miatt Erdély politikai helyzete bizonytalan, az elsők egyike lőn, ki Rákóczynek szolgálatait felajánlja. Elhatározásában tehát nem opportunizmus, hanem Erdély léteérdekeinek érett megfontolása vezérli, s ezt az államférfiúi hideg számítást nála is az alattvaló önzetlen ragaszkodása váltja fel, midőn meggyőződik róla, hogy Rákóczy egyénisége biztosíték Erdély hagyományos politikája megszilárdulására nézve. A fejedelem valóban nem is volt közönyös hívei iránt; kitüntetésekkel, adományokkal halmozta el őket s a tehetségesebbeknek széleskörű diplomáciájában bőséges alkalmat nyújtott a működésre. Bethlen Ferencz is alig néhány év alatt (1633-ig) Fejér megye főispánja, táblai ülnök és főudvarmester lett.²⁾

A főudvarmester állása a fejedelem udvartartásában a legfontosabb és legnehezebb hivatal, mert az ő kezében összpontosúl az egész udvartartás vezetése.³⁾ Állandóan a fejedelmi udvarnál, vagy annak közelében kellett tartózkodnia, s ez a körülmény meghittebbé, bizalmasabbá tette a fejedelemhez és családjához való viszonyát; a »hopmester« rendezi a nagyobb ünnepeket, a külföldi követek, magasrangú vendégek fogadása is az ő vállain nyugszik, s általában nincs fontosabb mozzanat a fejedelmi udvarban, melyben a hopmesternek szerep ne jutott volna. E hivatal tekintélyes fizetéssel is járt. Bethlen Ferencz feljegyzéseiben legalább többször van említés »fizetés«-ről.⁴⁾

Ez évek valamelyikében halt el felesége Kamuthy Zsuzsanna is. Két kis árvája⁵⁾ felnevelésének gondjai, gazdasága gondozásának terhei, melyek a kor szokása szerint nagybárára a házasszonyának vállain nyugodtak, s a melyeknek Bethlen Ferencz állása kötelességei miatt meg nem felelhetett, őt új házasságkötésre készítetik. Választása *Kemény Boldizsár* leányára *Katára*

¹⁾ *Kemény János* Önéletírása, 164. l. adott tudósításából következik. Megerősíteni látszik ezt Bethlen Istvánnak 1630 márcz. 18-án kelt rendelete is, melyben Sükösd György helyett Bethlen Ferenczet nevezi ki az udvarhelyszéki székelyek nemességét felülvizsgáló bizottságba. (Székely Oklevéltár, VI. 112—113. l.)

²⁾ *Kolosi Török István*: Az asszonyi nemnek nemességéről való Rythmusok ajánlásában. Szabó K. Rmk. I. 262. l.

³⁾ *Radvánszky*: Magyar családélet, I. 434. s köv. II.

⁴⁾ Pl. 1649 jul. 6-án: »Máthé hozott Fejérvárról fizetésembe fl. 500.« — Ugyanazon év szept. 25-én: »Hoztak Enyedről fizetésembe fl. 55.« — Ugyanazon év nov. 8-án: »Fizetésembe az komornokok adtak fl. 200.« — (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁵⁾ *Benkő* (Transylvania, II. 373. l.) szerint: Borbála és Erzsébet.

esett, kit 1633 jan. 25-én nőül is vett.¹⁾ A lakodalom Gerenden folyt le a fejedelmi udvar részvételével. Házassága több tekintélyes nemes családdal (Hidvégi Nemes, Barcsay, Szalánczy, Basa) közelebbi atyafiságba hozta,²⁾ vagyona is gyarapodott,³⁾ de mindezeketől eltekintve, Kemény Katában hű feleséget, gondos gazdasszonyt s árváinak szerető anyát talált, kinek nagy része van családja felemelkedésében. »Az ki jó asszonynyal bír, — írja ez időtájt Kolosi Török István Kemény Katának ajánlott munkájában — örökséget kezd bírni, hozzája hasonló segítése vagyon és nyugalom oszlopa.«⁴⁾ Bethlen Ferenczen ez beteljesedni látszott.

Rákóczy Györgynek fejedelemsége első éveiben, mint említettük, nehéz küzdelmekben volt része trónja megvédéseért, főleg a porta bizalmatlankodó és gyanakvó magatartása miatt. A porta Rákóczyt sohasem szerette, s bár a fejedelem óvatos, a körülményekkel megalkuvó politikája miatt az athnamében megállapított helyzeten változtatnia ürügye nem lehetett, készségesen pártolta a Rákóczy ellen irányuló mozgalmakat. Alkalomban hiány nem volt. A fejedelem erélyes, sőt kiméletlen eljárása, melylyel uralma megszilárdításán fáradozván, néha családi érdekeket, személyes ambíciókat is megsértett, egyeseknél magában Erdélyben is visszahatást keltett. Így lesz ellenségévé Zólyomi Dávid, Székely Mózes, sőt maga Bethlen István. Valamennyien a portához folyamodnak, mely hivatalosan nem támogatja ugyan őket, de elnézi a hódoltsági vezérek tényleges beavatkozását. Míg azonban a két előbbi trónkövetelő törekvése egyéniségöknél fogva viszhangot alig kelthetett, Bethlen István támadása már jelentékenyebb volt, melylyel Rákóczy-nak is számolnia kellett. A mozgalom azonban, mint ismeretes, az 1636 okt. 6-án történt nagyszalontai ütközettel, melyben Bethlen István pártján török haderő is résztvett, Rákóczy javára ért véget⁵⁾

¹⁾ I. Rákóczy György naplója 1633-ból. Erdélyi Múzeum, 1900. 468. l.

²⁾ *Kemény János* Önéletírása, 13—14. ll.

³⁾ Így jut pl. a Doboka megyében fekvő kentelki (Szolnok-Doboka megye monogr. IV. 305. l.) és kerlési (Szolnok-Doboka megye monogr. IV. 313. l.) s a Belső-Szolnok megyei omlásaljji (Szolnok-Doboka megye monogr. V. 281. l.) birtokokhoz.

⁴⁾ *Szabó K.* Rmk. I. 262. l. Szabó Károly a könyv iratása idejéig 1630-ra teszi azon az alapon, mert a könyvnyomtató Abrugyi György »1630-ban nyomtatta első zsenyéjét és így igen hihető, hogy ezen munka már 1630-ban megjelent.« Az ajánló levél szerint Kemény Kata már Bethlen Ferencz neje; a házasság azonban, mint láttuk, csak 1633 jan. 25-én történt, tehát Kolosi Török István *Rythmusai* legfeljebb az 1633 év folyamán jelenhettek meg.

⁵⁾ *Szalárdy*: Siralmas krón. 100—121. ll. *Segesvári Bálint* krón. (Erd. tört. ad. IV. 210—11. ll.) *Haller Gábor* naplója (Erd. tört. ad. IV. 31. s

A nyugalom és béke idejét, melyet Bethlen Istvánval való megegyezése után semmi sem látszott fenyegetni, Rákóczy nem vesztegette el tétlenül. A lefolyt események sok tanulságot tartalmaztak, hiányokat tüntettek fel az alkotmányban is, és Rákóczy azokat orvosolni akarta. Rendezendőnek tartotta többek között a kiváltságos szász városoknak az erdélyi fejedelmekhez való viszonyát is. Rákóczy ugyanis minden eshetőség ellen biztosítani akarván magát, Bethlen István készülődéseinek hírére a jól megerősített szász városokkal: Brassóval, Nagyszebennel, Segesvárral stb. a hűségesküt azonnal letétette. A segesváriak vonakodtak ugyan tőle, de végre »hosszas rábeszélések után« hűséget esküdtek; ¹⁾ s mikor a fejedelem hadi terheiken jelen-tékenyen könnyített, ²⁾ még abba is beléegyeztek, a mi ellen pedig Rákóczyhoz küldött követeik által előbb tiltakozának, ³⁾ hogy »kit Isten eltávoztasson, ha az szükség úgy kívánja, hogy ő Ngának városunkban kellene akármely szükségének idején jöni, szorulni, minden hozzátartozóival minden halogatás nélkül« bebocsátják. ⁴⁾ Hogy azonban hitlevelük »szász hit« volt, s »hamar felbontják ők azt«, ⁵⁾ Rákóczy előtt abból is nyilvánvalóvá lett, hogy a város polgármestere, Eisenburger, kétség-telenül nem egyéni kedvtelésből, hanem a polgárság hozzájárulásával s talán akaratából, a fejedelemnek Segesvár közelében lévő majorságát felgyújtatta. ⁶⁾

A fejedelem, kinek idejét a hadi készülődések teljesen lefoglalták, ez ügy elintézését egyelőre függőben tartotta; de a hadjárat befejezte után Bethlen Ferenczet, ki a táborozásban szintén részt vett, ⁷⁾ azonnal utasította, hogy a fejedelem jóindulatának hangoztatásával, haladéktalanul kezdje meg a tárgyalásokat a segesváriakkal, egyelőre a hitlevelükben foglaltak részletezésével. A tárgyalások lényege bizonyára a fejedelemnek

---

köv. II.) stb. Eltekintve a gazdag okiratanyagtól, mely a Tört. Tár folyamai-ban s Szilágyi Sándor ismert kiadványaiban közkezen forog.

¹⁾ Chronica civit. Schaesburg. (*Kemény*: Fundgruben, II. 113. l.)

²⁾ »Ngod oly kegyelmes urok volt nekik, hogy Ngod nem kívánta tőlök, mint Báthory Zsigmond, hogy minden tíz embernek egyike hadba menjen, az kilence tartsa el hópénzen az tizediket, néha pedig az ötödik embernek egyike ment el az hadba, az négye tartotta el hópénzzel.« — »90 gyaloggal tartoztak volna mindenkor, hogy az hadba küldenének, de Ngod csak felével contentus« stb. Bethlen Ferencz 1636 decz. 13-án írt levele a fejedelemhez. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

³⁾ Chronica civitatis Schaesburg. (*Kemény*: Fundgruben, II. 113. l.)

⁴⁾ 1636 febr. 10-én kelt okiratuk hitelesített káptalani másolata a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.

⁵⁾ Bethlen Elek (Ferencz fia) megjegyzése a fenti okiraton.

⁶⁾ Chronica civitatis Schaesburg. (*Kemény*: Fundgruben, II. 113. l.)

⁷⁾ Erd. Ország. Eml. IX. 580. l.

városukba való befogadása körül forgott, a mi hitlevelükben is fel volt ugyan említve, de különféle magyarázatokra alkalmat nyújtó szűkszavúsággal. A tárgyalások Rákóczy György győzelme után, a segesváriak részéről nehézségekbe nem ütköztek, annál is inkább, mert — úgy látszik — a fejedelem csak elvi jelentőségű megállapodást kívánt tőlük. »Mind az tanács s mind az szász emberek megegyeztek, hogy az Ngod kegyelmes kívánságira rámenjenek, hogy ha az necessitas valaha kívánná, — jelenti urának Bethlen,¹⁾ — mert az Ngod szép kegyelmes beszéde felette sokat efficiált; az szász papok is megértvén, azt mondták, hogy valamint Ngodért eddig Istennek ő szent felségének imádkoztak, de ezután kétszerte nagyobb buzgósággal könyörögnek Ngod életéért és megmaradásáért.« Ugyanilyen engedékenységet tanúsítottak a segesváriak Eisenburger polgármester ügyében is, kit Rákóczy példás megfenyítésben akart részesíteni. A vizsgálatot 1637 elején szintén Bethlen Ferencz vezette egy bizottság élén, mely a mindenkitől elhagyott polgármestert jelentékeny pénzbírságon kívül hivatalának s összes politikai jogainak elvesztésére ítélte.²⁾

A XVII. század a vallásháborúk és theologiai harczok kora. Erdély, mely a XVI. század óta élénken részt vett minden szellemi mozgalomban, e tekintetben sem vonhatta ki magát az Európa-szerte uralkodó eszmék hatása alól. A theologiai harczok itt is napirenden vannak, s miként minden monarchikus államformában, Erdélyben is az uralkodó felekezetisége a leg súlyosabb érv a felekezetek harczában, de Erdély kiválóan protestáns jellegéből következőleg természetesen csak annyiban, a mennyiben az egyes protestáns felekezetek valamelyikének túlsúlyra jutásáról volt szó. A katholicismus pl. még a katolicus Báthoryak fejedelemsége alatt sem gondolható vezető szerepre az elsőbbségért már János Zsigmond óta elkeseredetten küzdő unitárius és református egyházzal szemben. E küzdelem azonban az unitáriusok részéről, a XVII. század folyamán, különböző okokból pusztán védekezéssé vált a hivatalos jellegű kalvinizmussal szemben, I. Rákóczy György uralkodása alatt pedig teljesen háttérbe szorult. A fejedelem minden tehetségével egyháza felemelésén fáradozott; a református vallást kizárólagossá akarta tenni, hogy elejét vegye az állam erejét megosztó felekezeti versengéseknek. Az unitarismust mint vallási irányt sem szerette, uralkodásának első éveit pedig

¹⁾ Bethlen Ferencz 1636 decz. 13-án kelt levele. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

²⁾ Chronica civit. Schaesburg. (*Kemény*: Fundgruben, II. 114. l.) Erd. Orszgy. Eml. X. 4. l.

arról is meggyőzték, hogy állami érdekek is sürgetik a versengő felekezetek, köztük elsősorban az unitarismus elnémitását. Első lépés, mintegy ürügy volt erre a szombatosok kiirtása. Már az 1635 máj. 13-iki gyulafehérvári országgyűlés felhatalmazta a fejedelmet, hogy »az olyanok ellen comperta rei veritate az fiscus per directorem az 1622 esztendőbeli articulus szerint procedálhasson«; ¹⁾ az országgyűlési végzés végrehajtása azonban a Bethlen-féle mozgalmak miatt függőben maradt, s Rákóczy erre csak azok lezajlása után, a belső nyugalom helyreálltával gondolhatott. Az 1638 július 1-re Dézsre rendelt terminus²⁾ volt hivatva az egész országot izgalomban tartó ügy végleges elintézésére, s erre az érdekelt feleket meg is idézték. »Ezen a terminuson de vera religione, unitarii sint ne vel non, nem leszen semmi disputatio, hanem csak azt keressük ki, kicsodák azok a szombatosok, kik az recepta unitaria religióról exorbitattanak az judeismusra«, — írta Rákóczy Tolnai Istvánnak.³⁾ A terminus azonban valójában dogmatikai vitákkal kezdődött, — a mit egyébiránt az áprilisi országgyűlés articulusaiból is következtethetni — s végeredményében, a szombatosokra vonatkozó végzéseken kívül, az u. n. *complanatio*-ban, az unitárius vallásgyakorlat korlátozását vonta maga után.⁴⁾ A *complanatiót Bethlen Ferencz* is aláírta. Vajjon ebben a végzésben a lelkiismereti kényszer egy nemét, vagy pedig az egyháza kebelében újabban elharapózott vizsgálkodások lecsilapításának egyik módját látta-e? nem tudni. Annyi tény, hogy ezentúl is buzgó unitárius maradt, ki vallási meggyőződését az áttéréssel esetleg várható előnyökért meg nem változtatta; de viszont Rákóczyban is volt annyi szabadelvűség a türelmetlenség e korában, hogy Bethlen Ferenczben, de másokban is, felismerte és meg tudta becsülni az értékest, s felekezeti elfogultságból az állam vagy saját érdekeit szem elől nem tévesztette.

A dézsi *complanatió*val s egyéb rendeletekkel korlátok közé szorított unitarismus, befolyását Erdély közéletének irányításában végleg elvesztette. Rákóczy ezáltal egy ellenzékieskedésre hajló politikai pártot is megtört, a mi az állami érdekek szempontjából kétségtelenül kívánatos volt, de jelentékeny hatással volt egyúttal a fejedelmi hatalom kifejlődésére is. Rákóczy csak most gondolhatott komolyan arra, hogy mindenekelőtt a fejedelmi trónt családjának biztosítva, a harminczéves háborúban

¹⁾ Erd. Orszgy. Eml. IX. 415. l. Artic. I.

²⁾ Erd. Orszgy. Eml. X. 136. l. Artic. I.

³⁾ Keresztény Magvető, 1874. 155. l.

⁴⁾ Erd. Orszgy. Eml. X. 174. s. köv. II.

részrtvegyen, a mire a Habsburgok ellenfelei évek óta sürgették.¹⁾ Az erdélyi rendek maguk sem idegenkedtek az örökösödés kimondásától s ifj. Rákóczy György megválasztásától és midőn 1642 febr. 19-én Kornis Zsigmond a gyulafehérvári országgyűlés elé terjesztette ifj. Rákóczy Györgynek fejedelemmé választását, a gyűlés »minden contradictio nélkül« teljesítette az öreg fejedelem óhajtását.²⁾ A szokásos beiktató ünnepélyeket, melyek a választást megerősítő athname átvételekor ismétlődtek, *Bethlen Ferencz* főudvarmester rendezte. Az utóbbit egy szemtanu leírásából ismerjük is.

»Az ifju fejedelem electiója dolgából — írja a szemtanu — az fényes portára expediáltatott főkövetek az kapucsi pasával együtt, ki által hatalmas császár kardot, botot, zászlót, tollas szkófiás gazdag süveget és athnamét küldött, in hoc anno praesenti 1642, die 7-a Julii, Szászsebesre érkezvén, 8-a die ejusdem reggel 5 órákor onnét megindultanak. Serédy István uram főkövet s az szászvárosi királybíró Fodor István és Barcsay Ákos uramék vele levén az kapucsi pasával, Musztafa agával, kit az ifju fejedelem is hatalmas császár méltóságához illendő böcsülettel akarván excipiálni, tek. nagyságos Kornis Zsigmond tanácsúr és Bihar s Zaránd vármegyének főispánja praeficiáltatván az mi kegyelmes urunk dispositiója szerént végben vitelére és elrendelésére, jó reggel az megírt napon a tanácsurak és több főfőrendek, az mi kegyelmes urunkat az templombeli karban, ifju fejedelmünkkel együtt bekisérvén, s az több főrendek alámenvén az templomba s reggeli könyörgést meghallgatván, az mi kegyelmes urunkat s az ifju fejedelmet minden urak és főrendek bekisérték a palotába és az audientia házba.« Az öreg fejedelem fiát megáldván s neki szerencsét kívánván, ifj. Rákóczy kíséretével a kapucsi pasa elé indult, kivel »egy alkalmas tisztás és téres helyen, az régen elpusztult Fejérvár az hol volt« találkozott. A pasa gyalog közeledett ifj. Rákóczyhoz, ki lováról szintén leszállott s üdvözölte a porta képviselőjét. A pasa mindenekelőtt a szultántól küldött kardot »maga kezével oldalára kötötte az ifju fejedelemnek«, majd átnyujtotta neki a zászlót és a botot. »Ezek igen böcsülettel meglévén«, visszaindultak Gyulafehérvárra. A menetet Bethlen Ferencz vezette. I. Rákóczy György jul. 9-én fogadta a kapucsi pasát, szintén nagy ünnepélyek között. »Az palota ajtójában várta a mi kegyelmes urunk főhoppmestere Bethlen Ferencz uram, és egyenesen behozván az mi kegyelmes urunk audientiája házában, az holott ő Nga aszta-

¹⁾ V. ö. *Szilágyi S.* I. Rákóczy György, 216. 319. s köv. ll.

²⁾ Erd. Orszgy. Eml. X. 59. l.

lánál felállván, jobb keze felől két tanácsurak, bal keze felől az ifju fejedelem, háta megett az mi kegyelmes urunknak Rákóczy Zsigmond uram állván.« A pasa I. Rákóczynak kezeit és ruháját megcsókolván, átadta neki a szultán s a nagyvezér levelét s »két kaftánt is adott az mi kegyelmes urunknak.« Majd kezét fogott ifj. Rákóczy Györggyel, neki is leveleket és kaftánokat adott, »fejében tévén császár küldött szkófiás süvegét« is. Befejezte a fogadtatást a pasa tiszteletére adott fejedelmi ebéd, mely után »úgy is vitték minden módon szállására, az mint felhozták volt.«¹⁾

Ifj. Rákóczy György megválasztatása, mint említettük, fordulópont az öreg fejedelem külpolitikájában, ki most már ténylegesen részt kíván venni a harminczéves háborúban s egyúttal elhatározza, hogy a lengyel királyság megszerzésére is kiváló gondot fordít, a mire ösztönzést Lengyelországból kapott. Ez utóbbi törekvése Bethlen Ferencz diplomáciájával függ össze.

LUKINICH IMRE.

---

¹⁾ Közölte *Szilágyi S.* Rajzok és tanulmányok, I. 238—244. ll. Utána kivonatossan adtuk.